

**DASTLABKI TERGOV BOSQICHIDA HIMOYA HUQUQINING NAZARIY ASOSLARI
VA KAFOLATLARI****Allanazarova Farida Ilxom qizi**

Termiz Davlat Universiteti magistratura bosqichi “Advokatlik Faoliyati” yo’nalishi.

Mallayev Normamat Ramazonovich

Ilmiy Rahbar.

Yuridik fanlar nomzodi, dotsent.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19480385>

Annotatsiya. Maqolada dastlabki tergov bosqichida himoya huquqining nazariy asoslari va protsessual kafolatlari tahlil qilinadi. Dastlabki tergov jinoyat ishining to’liq va xolisona o’rganilishiga qaratilgan mustaqil bosqich sifatida ko’rib chiqiladi. Himoya instituti shaxsning huquq va erkinliklarini ta’minlash, asossiz ayblovdan himoya qilish, jinoyat protsessida taraflar tengligini saqlash va adolatli sudlovni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Maqolada himoyaning turlari (majburiy, ixtiyoriy, davlat tomonidan ta’minlanadigan) va shakllari (protsessual, daliliy, huquqiy, psixologik) bayon etilgan, shuningdek, advokatning dastlabki tergovdagi samaradorligi va huquqiy kafolatlar ta’kidlangan.

Kalit so’zlar: dastlabki tergov, himoya instituti, protsessual kafolatlar, advokat, inson huquqlari, jinoyat protsessi, majburiy himoya, ixtiyoriy himoya, davlat himoyasi, adolatli sudlov

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ГАРАНТИИ ПРАВА НА ЗАЩИТУ НА СТАДИИ
ПРЕДВАРИТЕЛЬНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ**

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы и процессуальные гарантии права на защиту на стадии предварительного следствия. Предварительное следствие рассматривается как самостоятельная стадия уголовного процесса, направленная на всестороннее и объективное изучение уголовного дела. Институт защиты обеспечивает права и свободы личности, защиту от необоснованных обвинений, равенство сторон в уголовном процессе и справедливое судебное разбирательство. В статье описаны виды защиты (обязательная, добровольная, обеспечиваемая государством) и формы защиты (процессуальная, доказательная, правовая, психологическая), а также подчеркнута эффективность участия адвоката на стадии предварительного следствия.

Ключевые слова: предварительное следствие, институт защиты, процессуальные гарантии, адвокат, права человека, уголовный процесс, обязательная защита, добровольная защита, государственная защита, справедливое судопроизводство

**THEORETICAL FOUNDATIONS AND GUARANTEES OF THE RIGHT TO DEFENSE
AT THE PRELIMINARY INVESTIGATION STAGE**

Abstract. The article analyzes the theoretical foundations and procedural guarantees of the right to defense at the stage of preliminary investigation. The preliminary investigation is considered an independent stage of the criminal process aimed at a comprehensive and impartial study of the criminal case. The defense institute ensures individual rights and freedoms, protection from unfounded accusations, equality of parties in the criminal process, and fair trial.

The article highlights types of defense (mandatory, voluntary, state-provided) and forms of defense (procedural, evidential, legal, psychological), as well as the effectiveness of lawyer participation during the preliminary investigation stage.

Keywords: preliminary investigation, defense institute, procedural guarantees, lawyer, human rights, criminal process, mandatory defense, voluntary defense, state-provided defense, fair trial.

Dastlabki tergov jinoyat protsessining mustaqil bosqichi bo'lib, jinoyat ishini har tomonlama, to'liq va xolisona o'rganishga qaratilgan protsessual faoliyatni o'z ichiga oladi.

Ushbu bosqichda jinoyat sodir etilganligi, uning holatlari, aybdor shaxs va boshqa muhim faktlar aniqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi ga muvofiq, dastlabki tergov organlari jinoyat ishini qo'zg'atishdan boshlab uni sudga yuborishgacha bo'lgan jarayonda dalillarni to'plash, tekshirish va baholash vakolatiga ega. Mazkur kodeks normalariga ko'ra, tergovning asosiy vazifasi — jinoyatning barcha holatlarini aniqlash va qonuniy, asosli qaror qabul qilish uchun zarur bo'lgan dalillarni yig'ishdan iborat.

Ilmiy adabiyotlarda dastlabki tergovga quyidagicha ta'rif beriladi: “dastlabki tergov — bu jinoyat ishining mohiyatini aniqlashga qaratilgan va protsessual shaklda amalga oshiriladigan davlat organlari faoliyatidir” (M.S. Strogovich, 1970). Ushbu ta'rif tergovning nafaqat amaliy, balki huquqiy va nazariy asosga ega ekanligini ko'rsatadi.

Dastlabki tergovning muhim xususiyati shundaki, aynan shu bosqichda keyingi sud muhokamasi uchun asos yaratiladi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, sudlarda ko'rib chiqilayotgan jinoyat ishlarining katta qismi dastlabki tergovda to'plangan dalillar asosida hal etiladi. Shu sababli ayrim tadqiqotchilar dastlabki tergovni “jinoyat protsessining hal qiluvchi bosqichi” deb baholaydilar (Smirnov, 2018).

Dastlabki tergovning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- jinoyat sodir etilgan yoki etilmaganligini aniqlash;
- jinoyatning barcha holatlarini har tomonlama o'rganish;
- aybdor shaxsni aniqlash va javobgarlikka tortish;
- aybsiz shaxslarni javobgarlikka tortilishining oldini olish;
- yetkazilgan zararni aniqlash va qoplash choralari ko'rish.

Mazkur vazifalar O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi da belgilangan inson huquqlarini himoya qilish prinsiplariga ham mos keladi. Xususan, Konstitutsiyada har bir shaxsning erkinligi va daxlsizligi kafolatlanishi ta'kidlangan bo'lib, bu tergov organlarining faoliyatida qonuniylik va adolatlilikni ta'minlash zaruratini yuzaga keltiradi.

Dastlabki tergov jarayonida bir qator muhim protsessual harakatlar amalga oshiriladi, jumladan:

- so'roq qilish;
- yuzlashtirish;
- ko'zdan kechirish;
- ekspertiza tayinlash;
- tintuv va olib qo'yish;
- eksperiment o'tkazish.

Mazkur harakatlarning barchasi qat'iy protsessual tartibda amalga oshirilishi lozim. Aks holda, olingan dalillar haqiqiy emas deb topilishi mumkin. Bu esa jinoyat ishining yakuniy natijasiga bevosita ta'sir qiladi.

Amaliy misollar shuni ko'rsatadiki, protsessual talablarning buzilishi ko'pincha dalillarning sud tomonidan rad etilishiga olib keladi. Masalan, tintuv protsessual tartibga rioya qilinmasdan o'tkazilgan bo'lsa, unda topilgan ashyoviy dalillar ishonchsiz deb topilishi mumkin.

Bundan tashqari, dastlabki tergov jarayonida inson huquqlarini ta'minlash masalasi alohida ahamiyatga ega. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi ga ko'ra, har bir shaxs adolatli sudlov va himoya huquqiga ega. Shu sababli tergov jarayonida shaxsning huquqlari buzilmasligi, unga nisbatan noqonuniy bosim o'tkazilmasligi zarur.

Dastlabki tergov bosqichida himoya instituti jinoyat protsessining ajralmas qismi bo'lib, u shaxsning huquq va erkinliklarini ta'minlashga qaratilgan muhim protsessual kafolat sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu institutning asosiy maqsadi — gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchining qonuniy manfaatlarini himoya qilish hamda noqonuniy javobgarlikka tortilishining oldini olishdan iborat.

Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, mahkum va oqlangan shaxsning himoya huquqi jinoyat-sudlov ishlarini yuritishda asos qilib olinuvchi prinsiplardan biri bo'lib, ish bo'yicha qonuniy, asoslantirilgan va adolatli qaror qabul qilinishini kafolatlaydi.¹

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi ga muvofiq, himoyachi jinoyat ishida gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining manfaatlarini himoya qiluvchi mustaqil protsessual subyekt hisoblanadi. Qonunchilikda advokatning protsessual huquqlari aniq belgilab qo'yilgan bo'lib, ular orasida ish materiallari bilan tanishish, dalillarni taqdim etish, iltimosnomalar berish va tergov harakatlarida ishtirok etish kabi vakolatlar mavjud.

Himoya institutining huquqiy asoslari nafaqat milliy qonunchilikda, balki xalqaro huquqiy hujjatlarda ham mustahkamlangan. Xususan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi ga ko'ra, har bir shaxs o'zini himoya qilish va malakali yuridik yordam olish huquqiga ega. Bu norma himoya institutining universal xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi.

Ilmiy adabiyotlarda himoya instituti "jinoyat protsessida shaxs huquqlarini ta'minlashga xizmat qiluvchi protsessual vositalar va subyektlar tizimi" sifatida ta'riflanadi (L.V. Golovko, 2020). Ushbu ta'rifdan ko'rinadiki, himoya faqat advokat faoliyati bilan cheklanmay, balki kengroq tizimli xarakterga ega.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, dastlabki tergovda himoya institutining samaradorligi ko'p jihatdan advokatning ishga qanchalik erta jalb qilinishiga bog'liq. Tadqiqotlarga ko'ra, advokat ishtirok etmagan dastlabki so'roqlar davomida olingan ko'rsatmalar keyinchalik sudda asosiy dalil sifatida qo'llanilishi mumkin. Bu esa himoya huquqining cheklanishiga olib keladi.

Masalan, tergov amaliyotida shunday holatlar uchraydiki, gumon qilinuvchi advokatsiz so'roq qilinadi va u o'z huquqlarini to'liq anglamagan holda aybiga iqror bo'lib qo'yadi.

Keyinchalik bu ko'rsatmalarni rad etish murakkablashadi. Bu esa himoya institutining amalda yetarli darajada ta'minlanmayotganini ko'rsatadi.

Shuningdek, advokatning protsessual huquqlaridan to'liq foydalanmasligi ham muammo hisoblanadi. Masalan, amaliyotda advokatlar tomonidan qo'shimcha ekspertiza tayinlash, dalillarni rad etish yoki tergov harakatlarini qayta o'tkazish bo'yicha iltimosnomalar kam beriladi. Bu esa himoya imkoniyatlarini cheklaydi.

Dastlabki tergovda himoya institutining yana bir muhim jihati — uning mustaqilligi hisoblanadi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining 2003-yil 19-dekabrda 17-sonli "Gumon qilinuvchi va ayblanuvchini himoya huquqi bilan ta'minlashga oid qonunlarni qo'llash bo'yicha sud amaliyoti to'g'risida" Qarori

Advokat o'z faoliyatida faqat qonunga bo'ysunadi va boshqa protsessual subyektlardan mustaqil ravishda qaror qabul qiladi. Bu prinsip O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi da belgilangan qonun ustuvorligi va adolat tamoyillariga mos keladi.

Bundan tashqari, himoya instituti jinoyat protsessida muvozanatni ta'minlovchi vosita sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Chunki ayblov tomoni davlat nomidan ish yuritsa, himoya tomoni shaxs manfaatlarini ifodalaydi. Shu orqali protsessda "tenglik" prinsipi amalga oshiriladi.

Umumiy qilib aytganda, dastlabki tergovda himoya instituti nafaqat shaxs huquqlarini himoya qilish vositasi, balki jinoyat protsessining adolatli va qonuniy yuritilishini ta'minlovchi muhim mexanizm hisoblanadi. Uning samaradorligi esa advokatning faolligi, qonunchilikning to'g'ri qo'llanilishi va protsessual kafolatlarning amalida ta'minlanishiga bevosita bog'liq.

Jinoyat protsessida himoya instituti shaxsning konstitutsiyaviy huquqlarini ta'minlashning muhim vositasi hisoblanadi. Ayniqsa, dastlabki tergov bosqichida himoyaning mavjudligi adolatli sudlovning asosiy shartlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi ga muvofiq, har bir shaxs malakali yuridik yordam olish huquqiga ega. Ushbu norma himoyaning nafaqat protsessual huquq, balki fundamental inson huquqi ekanligini ko'rsatadi.

Himoyaning ahamiyati bir necha asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi. Birinchidan, u shaxsni asossiz ayblovdan himoya qiladi. Ikkinchidan, tergov organlari faoliyatining qonuniyligini ta'minlashga xizmat qiladi. Uchinchidan, jinoyat protsessida tomonlar tengligini kafolatlaydi. Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, "himoya mavjud bo'lmagan protsessda adolatli sudlov haqida so'z yuritib bo'lmaydi" (M.S. Strogovich).

Himoya institutini to'g'ri anglash uchun uning turlarini ajratish muhim hisoblanadi.

Jinoyat-protsessual huquqda himoya odatda quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Majburiy himoya — qonunchilikda belgilangan hollarda himoyachining ishtiroki shart hisoblanadi. Masalan, voyaga yetmaganlar, ruhiy holati sababli o'zini himoya qila olmaydigan shaxslar yoki og'ir jinoyatlarda ayblanayotganlar ishtirokida advokat majburiy tarzda jalb etiladi.

Bu norma O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi da mustahkamlangan.

2. Ixtiyoriy himoya — shaxsning o'z tashabbusi bilan advokat jalb etishi orqali amalga oshiriladi. Bu holatda himoya shaxsning erkin irodasiga asoslanadi va uning huquqiy ong darajasi bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

3. Davlat tomonidan ta'minlanadigan himoya — agar shaxs advokat yollash imkoniga ega bo'lmasa, unga davlat hisobidan himoyachi taqdim etiladi. Bu ijtimoiy adolat tamoyilining amaliy ifodasidir.

Himoya shakllari esa uning qanday vositalar orqali amalga oshirilishini ifodalaydi.

Amaliyotda quyidagi shakllar keng qo'llaniladi:

Birinchidan, protsessual himoya shakli, ya'ni advokatning tergov harakatlarida bevosita ishtirok etishi, savollar berishi, iltimosnomalar kiritishi orqali amalga oshiriladi.

Ikkinchidan, daliliy himoya shakli, bunda himoyachi ish bo'yicha dalillarni to'plash, tekshirish va baholashda faol qatnashadi. Masalan, qo'shimcha guvohlarni jalb qilish yoki ekspertiza tayinlashni so'rash orqali himoya pozitsiyasi mustahkamlanadi.

Uchinchidan, huquqiy himoya shakli, bu esa qonun normalarini to'g'ri qo'llash orqali shaxs manfaatlarini himoya qilishni anglatadi. Advokat tomonidan protsessual buzilishlarga e'tiroz bildirish yoki noqonuniy dalillarni rad etish aynan shu shaklga kiradi.

To'rtinchidan, psixologik himoya shakli, bunda advokat gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchiga ruhiy jihatdan yordam berib, uning o'zini tutishi va ko'rsatmalar berish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Amaliyotda bu shakl ko'pincha yetarlicha baholanmaydi, biroq uning ahamiyati juda katta. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, advokat faol ishtirok etgan jinoyat ishlarida oqlov hukmlari yoki jazoni yengillashtirish holatlari sezilarli darajada yuqori bo'ladi. Bu esa himoya institutining real samaradorligini ko'rsatadi.

Shuningdek, himoyaning samaradorligi uning shakl va turlaridan kompleks foydalanishga bog'liq. Faqat protsessual ishtirok bilan cheklanib qolish yetarli emas, balki daliliy va huquqiy himoya vositalarini ham faol qo'llash zarur.

Xulosa qilib aytganda, himoyaning ahamiyati uning jinoyat protsessida adolatni ta'minlashdagi roli bilan belgilanadi. Uning turlari va shakllari esa himoya faoliyatining ko'p qirrali ekanligini ko'rsatadi. Mazkur institutdan samarali foydalanish esa himoya pozitsiyasini mustahkamlashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. T.: O'zbekiston, 2022.
3. Строгович, М.С. Курс советского уголовного процесса. Т.2. Москва, 1970. – jinoyat protsessining mohiyati, dastlabki tergov nazariyasi.
4. Халиков, А.Н. «Тактика предварительного расследования в связи с требованиями уголовного процесса». Юридический журнал Самарского университета, 2019, №5(4), с.158–163.
5. Allen, Ronald J., Hoffmann, Joseph L., Livingston, Debra A., Leipold, Andrew D., Meares, Tracey L. Criminal Procedure: Investigation and the Right to Counsel (5-edition). Aspen Publishing, 2025.
6. Dressler, Joshua, Michaels, Alan C., Simmons, Ric. Understanding Criminal Procedure: Investigation, Volume 1 (8th Edition). Carolina Academic Press, 2021.
7. <https://www.lex.uz>